

AR 0

G. Verhoeven
De cultus van het heilig Hout te Dordrecht:
het ontstaan van een bedevaart
in de late middeleeuwen

In de laatmiddeleeuwse vroomheid was een belangrijke plaats weggelegd voor de verering van relikwieën. Op talloze plaatsen berustten overblijfselen van heiligen of voorwerpen die aan hen herinnerden. Vooral op feestdagen, bij processies bijvoorbeeld, kon de toeloop van pelgrims enorm zijn. Relieken vormden als het ware het medium waardoor de gelovigen bovennatuurlijke bijstand konden afsmeaken. God werd aangeroepen via Zijn heiligen. Eén van de bekendste relikwieën die in de Noordelijke Nederlanden vereerd werden was het zogenaamde heilig Hout van Dordrecht. Dit fragment van het kruis van Christus werd in het begin van de vijftiende eeuw verworven door de Dordtse Onze-Lieve-Vrouwekerk, naar verluidt op de volgende wijze.

HET 'VERHAEL VANDEN HEYLIGHEN HOUTE'

Het begon allemaal met Claes Scoutet, een Dordtenaar van goede komaf.¹ Hij werd in zijn jeugd naar Brugge gestuurd, om te gaan werken bij een gegoede familie en viel daar op door zijn ijver en plichtsgetrouwheid. Een koopman uit Lombardije nam hem aan als klerk, waardoor Claes de kans kreeg wat van de wereld te zien. Samen met zijn meester maakte hij lange reizen en uiteindelijk belandden zij aan het hof van een Oosterse sultan. Zij leerden de taal van het land en wisten het vertrouwen van de vorst te winnen. Diens vrouw en dochter waren bijzonder gesteld op de beide kooplieden, vooral omdat die handelden in juwelen, waardoor de hebzucht van de vrouwen werd opgewekt. Zij overreedden de sultan zijn grote plumpe scepter te ruilen voor de veel mooiere edelstenen van de twee vreemdelingen om daarvan vervolgens een nieuwe te laten maken. De dochter maakte de ruil voor de handelaren des te aantrekkelijker door te laten doorschemeren

dat in de scepter een groot stuk was verborgen van het kruis van Christus, de verlosser der Christenen. De koop werd gesloten tot tevredenheid van alle betrokkenen. Toen de dag van vertrek gekomen was kregen de kooplieden van de sultan ook nog eens zeven kamelen om leeftocht en hun handelswaar te vervoeren. Bovendien gaf hij hun twee gidsen mee en een vrijgeleide, zodat zij veilig door het gebied van de wrede Arabieren konden reizen.

Het gezelschap ging op weg naar Jeruzalem en had tot halverwege een voorspoedige reis. Toen werd de koopman echter getroffen door een ernstige ziekte, waaraan hij bezweek. Vlak voor zijn dood liet hij Claes een testament opmaken, waarin deze tot erfgenaam van zijn gehele bezit werd benoemd. Kort daarna, nog twaalf dagreizen van Jeruzalem, stierf ook een van de gidsen. Claes voelde zich toen blijkbaar niet meer zo veilig, want hij besloot de grote scepter in stukken te breken om hem onopvallender te kunnen vervoeren. Het stuk hout, dat hij er inderdaad in aantrof, deelde hij eveneens in parten, die hij verborg in zijn kleren.

Zo kwamen zij dan heelhuids in Jeruzalem, waar Claes zich meldde bij de collega's van zijn overleden meester. Die hoorden zijn relaas aan, inspecteerden het testament en kwamen tot de conclusie dat hij inderdaad de rechtmatige erfgenaam was. Zij gaven hem dan ook aanbevelingsbrieven mee voor de familie van de gestorvene in Venetië. Ook daar werd zijn verhaal geaccepteerd en via Londen reisde Claes terug naar Brugge. Thuisgekomen deed hij de relikwieën in een kistje, dat hij in bewaring gaf aan een goede vriend. Zelf behield hij de sleutel terwijl hij weer als koopman ging werken, totdat hij genoeg verdiend zou hebben om te kunnen trouwen en een bij zijn stand passend huishouden bekostigen. Toen hij zich voldoende rijk achtte trouwde hij een meisje van een jaar of achttien. Twee jaar daarna besloot hij een van de stukken hout te schenken aan de O.L.V.-kerk in zijn geboortestad Dordrecht. Dit werd in dank aanvaard door het kapittel, dat graag voldeed aan de wens van Claes eeuwig voor hem zelf, zijn vrouw en de rest van zijn huishouden te bidden of te laten bidden. Bovendien werd hem de toezegging gedaan dat niets van dit alles openbaar gemaakt zou worden vóór hij zelf overleden was.

WAT MOETEN WIJ VAN DIT VERHAAL GELOVEN?

Deze exotisch getinte geschiedenis maakt niet bepaald een betrouwbare indruk. Aan de ene kant bevat zij talloze kleurrijke details, maar

anderzijds ontbreken de meest elementaire gegevens, zoals de datering van de gebeurtenissen en de namen van de betrokkenen, behalve die van Claes Scoutet. Het is niet eens bekend wanneer of door wie dit relaas werd opgetekend, en het is slechts in kopie overgeleverd.² Kortom, voldoende redenen om de historische betrouwbaarheid in twijfel te trekken. Dit wantrouwen wordt nog versterkt door het feit dat er een tweede, geheel andere lezing van de gebeurtenissen bestaat. Deze is afkomstig uit Brugge, de uiteindelijke woonplaats van Claes Scoutet. De O.L.V.-kerk van die stad kreeg later ook een deel van zijn kruisreliëken, maar toen werd er een geheel ander verhaal verteld over de wijze waarop deze in zijn bezit waren gekomen.

Het doel van dit opstel is na te gaan waarin en waarom de twee versies van elkaar verschillen. Hiertoe wordt bekeken welke functie beide vervulden in het opbouwen van een cultus rond de kruisreliëken van Claes Scoutet. Allereerst wordt de historische kern van het Dordtse verhaal onderzocht met behulp van archivalia. Vervolgens komt de Brugse versie aan de orde. Deze is vervat in een uitgebreid rapport, dat het ons mogelijk maakt met de opstellers ervan het spoor terug te volgen naar Dordrecht. Hierdoor wordt ons als het ware van buitenaf een heldere kijk gegund op de ontwikkeling van de cultus rond de Dordtse reliëken, en kunnen wij nader bepalen welke rol het verhaal over Claes Scoutet daarin speelde.

WIE WAS CLAES SCOUTET?

Claes Scoutet is zeker geen legendarische figuur, Zowel in Dordrecht als in Brugge zijn sporen van zijn aanwezigheid te vinden. Om te beginnen met zijn geboortestad: omstreeks 1400 woonden daar tenminste drie mensen die voor identificatie met de vinder van de reliëken in aanmerking komen. Het gaat om Claes Wouterszoon, Claes Claeszoon, Claes Hendrikszoon en een aantal Claezen zonder vadersnaam, allen met de achternaam Scoutet of een variant daarvan.³ De eerste kan gevoeglijk buiten beschouwing blijven. Hij komt slechts één keer in de bronnen voor en dan nog als veroordeelde: in 1391 werd Cleys Scoutaet heer Wouterssoen voor twee jaar uit de stad verbannen wegens afpersing.⁴ De tweede trad in 1383 en 1385 drie keer op als borg en werd in 1391 voor een niet nader genoemd vergriep op strafbedevaart naar Parijs gestuurd.⁵

Claes Hendrikszoon was een aanzienlijk man, gezien het feit dat hij in 1387 schepen was. Hij mag wel gelijkgesteld worden met de

Claes zonder patroniem, die in 1384 fungeerde als 'richter' en in 1399 als schepen.⁶ Voor het schepenambt was een zekere welstand nodig en het is dan ook redelijk te veronderstellen dat hij tevens de Claes Sc[ot]utaten was, die voorkomt in een lijst van 1383 met een opgave van de schade die Dordrechtse poorters hadden geleden in de twisten tussen Vlaanderen en Frankrijk. Simon, een knecht van Claes, werd gevangen gezet en de handelswaar die hij bij zich had, voornamelijk stoffen, werd in beslag genomen.⁷ Zowel volgens het Dordtse verhaal als volgens de Brugse bronnen was Claes koopman, dus dit vermogende heerschap zal degene zijn die wij zoeken. De verhuizing naar Brugge moet dan na 1399 hebben plaatsgevonden.

Pas op 2 februari 1425 is de aanwezigheid van Claes in zijn nieuwe woonplaats vast te stellen. Op die datum kregen Claus Scoutheten en zijn vrouw Agniete toestemming bij het St. Victorsaltaar in de O.L.V.-kerk te Brugge een kapel te laten bouwen en daarin begraven te worden.⁸ Dat het hier gaat om de Claes die de reliëken gevonden had blijkt uit een latere verklaring, dat die berustten in dezelfde kerk 'waarin hij een aanzienlijke en zeer kostbare kapel, alsmede een dagelijkse en eeuwige mis had gesticht'.⁹

Op welk moment tussen 1399 en 1425 Claes zich in Brugge gevestigd heeft is niet te achterhalen. In de poorterboeken wordt op 30 april 1421 weliswaar Clais Scoutheten, zoon van Clais, uit Dordrecht vermeld, maar die beoefende het ambacht van scheerder.¹⁰ Dit is blijkbaar de Claes Claeszoon die wij in Dordrecht aantreffen of een nog onbekende verwant van een van de vele Claezen, maar gezien zijn beroep zeker niet de gezochte persoon. Dat die niet is terug te vinden in de diverse registers waarin 'immigranten' werden opgetekend hoeft echter niet te verbazen. De poorterboeken zijn pas bewaard vanaf 1418 en de stadsrekeningen, waarin de entreegelden van nieuwe burgers werden verantwoord, vertonen een lacune voor de periode 1412-1416.¹¹ Bovendien werden in beide bronnen slechts degenen genoteerd die zich moesten inkopen. Voor velen was dit niet nodig, want men kon het poorterschap ook verwerven door huwelijk met een poorter(es) of zogenaamde inwoning van jaar en dag.¹²

In elk geval is duidelijk dat Claes in 1425 in Brugge woonde met zijn toenmalige vrouw Agniete. Die moet kort daarop zijn gestorven. Claes is namelijk ook nog getrouwd geweest met Margaretha Tristram, die echter al in 1433 weduwe was.¹³ Vóór of in dat jaar is hij dus overleden en begraven bij zijn eerste echtgenote Agniete in de door hen zelf gebouwde St. Victorskapel.¹⁴

De weduwe van Claes Scoutet, Margaretha Tristram, hertrouwde in 1433 met de Brugse notabele Wouter Utenhove.¹⁵ Deze kreeg door dit huwelijk de beschikking over de relikwieën die Claes zelf had gehouden na zijn schenking aan Dordrecht. Vooral omdat het er zoveel waren vond Wouter het echter moeilijk te geloven dat hij authentieke kruisreliëken in zijn bezit had.¹⁶ Nu was er ook wel enige reden tot achterdocht, want overblijfselen van het heilig Kruis waren bijzonder verdacht. Heel wat critici hebben gewezen op de onvoorstelbare hoeveelheden splinters en brokken hout die in de gehele christelijke wereld voor waarachtige kruisreliëken doorgingen. Beroemd is bijvoorbeeld de uitspraak van Erasmus, dat er een compleet schip van gemaakt zou kunnen worden.¹⁷ Dergelijke opmerkingen waren nog in 1870 voor de Fransman Rohault de Fleury aanleiding om alle bekende fragmenten te gaan opmeten. Na vele berekeningen kwam hij tot de conclusie, dat zij gezamenlijk nog geen drie procent van het totale kruis van Christus omvatten.¹⁸

Ook als de hoeveelheid reliëken echter groot genoeg was geweest om er tien kruizen van te maken was dit geen ramp geweest. In de middeleeuwen circuleerden namelijk verhalen waarin werd verteld dat relikwieën, die op een of andere wijze samenhangen met de verering van Christus zich vermenigvuldigen. Zoals de eucharistie een eeuwig herhaalbaar wonder vormde was ook het aantal reliëken dat aan de Verlosser herinnerde een onuitputtelijke genadebron.¹⁹ En zelfs als er vervalsingen tussen zaten was het nog niet verkeerd die te vereren, zolang dat maar onwetend en uit oprechte vroomheid geschiedde.²⁰

Er waren vele manieren om de echtheid van relikwieën aannemelijk te maken.²¹ Meestal beriep men zich op de traditie, al dan niet gestaafd met documenten en getuigenverklaringen, om aan te tonen dat er een ononderbroken verering van bepaalde overblijfselen had plaatsgevonden. Een andere mogelijkheid vormde de bewijskracht van mirakelen, maar deze was niet geheel waterdicht, omdat ook valse reliëken, mits met de juiste intentie vereerd, wonderen konden verrichten. Daarom werd dit argument slechts gebruikt in combinatie met andere. Als echt doorslaggevend werden beproevingen beschouwd. Dit waren eigenlijk godsoordelen: reliëken werden aan een bepaalde test onderworpen in het vertrouwen dat God door middel van de uitslag vals en echt zou scheiden. Het bekendst zijn wel de vuur- en waterproef, waarvan het principe is gebaseerd op het geloof dat reliëken, met name die van

het heilig Kruis, onbrandbaar zijn en niet blijven drijven.²²

De hoogste kerkelijke autoriteiten hebben lange tijd nogal onverschillig gestaan tegenover authenticiteitskwesaties. De top van de hiërarchie begon zich pas met de officiële erkenning van reliëken te bemoeien in de twaalfde eeuw. Sindsdien berustte de bevoegdheid om al dan niet de vereiste toestemming voor verering te verlenen strikt juridisch gezien uiteindelijk bij de paus, maar in de praktijk hebben de bisschoppen de hele middeleeuwen door deze verantwoordelijkheid aan zich gehouden.²³ Het was dan ook de bisschop van Doornik, tot wiens diocees Brugge behoorde, die te maken kreeg met de vraag of de kruisreliëken van Claes Scoutet als echt beschouwd en vereerd mochten worden.

DE SCHENKING AAN BRUGGE

In 1474, een kleine veertig jaar nadat hij de reliëken in zijn bezit had gekregen, besloot Wouter Utenhove deze te schenken aan de O.L.V.-kerk van Brugge.²⁴ Dat hij juist dit godshuis uitzocht hoeft geen verbazing te wekken. Ten eerste had Claes Scoutet zelf altijd al gewild dat de relikwieën nog eens terecht zouden komen in de kerk waarin hij een kapel had laten bouwen en later begraven wenste te worden. Ten tweede was Wouter als kerkmeester verbonden aan de O.L.V.-kerk. In die functie was hij samen met zijn collega's verantwoordelijk voor de financiële gang van zaken. De eventuele toeloop van pelgrims tot de nieuw verworven reliëken zou een toename van de offergaven betekenen. Het spreekt dus vanzelf dat de kerkmeesters zo snel mogelijk goedkeuring voor verering wilden verwerven. De bisschop wilde niet onmiddellijk een beslissing nemen, maar stelde eerst een commissie in, die hem na een grondig onderzoek van advies moest dienen. Als leden werden benoemd: Eustatius Alauda, een dominicaan, Johannes van Ghistel, een franciscaan, Johannes van Huy, pastoor van de Brugse St. Donaaskerk en Johannes de Pratis, de deken van de stad Brugge. Als secretaris fungeerde notaris Johannes Allaerts, die een uitgebreid rapport vervaardigde.²⁵

Daaruit blijkt dat de commissie op 18 april 1473 aan zijn werkzaamheden begon met het ondervragen van de schenker, Wouter Utenhove. Deze vertelde hoe hij door zijn huwelijk met Margaretha in het bezit was gekomen van een aantal stukken hout, waarvan zij beweerde dat het authentieke kruisfragmenten waren. Zij baseerde haar mening op het verhaal van haar eerste man, Claes Scoutet, die de

reliëken uit het Oosten had meegebracht. Hij had vroeger namelijk vaak met Genuezen door Syrië gereisd en was op een van die tochten verzeild geraakt in een gevecht tussen Christenen en Saracenen. Enkele lieden waren bezig een buitgemaakt kistje te ontdoen van het goud- en zilverbleslag, waarna zij het zomaar achterlieten. Claes raapte het op, deed het open en trof de bewuste splinters aan. Op grond van het kostbare omhulsel concludeerde hij dat het kruisreliëken waren. Hij nam deze mee naar Brugge en schonk één deel aan de O.L.V.-kerk van zijn geboortestad Dordrecht. De rest behield hij zelf.

Dit verhaal wijkt nogal af van datgene wat in Dordrecht verteld werd over de wijze waarop Claes Scoutet de reliëken verworven had. Wouter heeft het niet over het hof van een sultan, noch over een grote scepter als bergplaats. Claes was volgens hem niet in dienst van een koopman uit Venetië, maar reisde samen met Genuezen. Slechts de naam Claes Scoutet, de woonplaatsen Dordrecht en Brugge en het meebrengen van de reliëken uit het Oosten vormen gemeenschappelijke elementen. Verder heeft volgens beide lezingen van de gebeurtenissen de schenking van een kruisfragment aan Dordrecht plaatsgehadt. Historisch gezien zijn beide verhalen in feite even zwak. Over tijd en plaats van handeling wordt bijvoorbeeld nergens gerept. Zij bevatten bovendien geen enkele bewijskracht aangaande de echtheid van de reliëken, behalve dan de nauwelijks gefundeerde mening van Claes Scoutet zelf. Wat de Dordtse versie vooral onderscheidt van de Brugse is de opsmuk. De eerste is overgeleverd als een kleurrijk verhaal, met ruime aandacht voor exotische details. Juist die presentatiewijze verleent haar het legendarische en fantastische karakter. Het relaas van Wouter Utenhove daarentegen is vervat in een officieel onderzoeksverslag, dat kort en zakelijk is gehouden. De informatie is, zij het op indirecte wijze, afkomstig van de betrokkene zelf.

Dat weerhield Wouter er echter niet van te betwijfelen dat hij originele kruisreliëken in huis had. Hij had niet voor niets bijna veertig jaar gewacht alvorens de stukken hout aan de O.L.V.-kerk te schenken. Wij zagen reeds hoe hij door het grote aantal partikels achterdochtig was geworden. Hij had er dan ook geen moeite mee gehad er enkele van weg te geven. In of kort na 1457 bereikte hem een verzoek van Pieter Bladelin, een hoge financiële ambtenaar van de Bourgondische hertogen, die in de buurt van Brugge het stadje Middelburg had gesticht.²⁶ Voor de pas gebouwde kerk wilde hij enkele reliëken trachten te verwerven. Hij had vernomen dat Wouter over kruisfragmenten beschikte en verzocht hem hiervan een deel af te staan voor het nieuwe

godshuis. Omdat Wouter zelf geen enkel belang hechtte aan de reliëkwieën had hij met goedvinden van Margaretha een stuk weggegeven. Een aantal jaren later, toen zijn vrouw al gestorven was, werd hij nog eens benaderd met een soortgelijk verzoek, ditmaal van de Dordtse O.L.V.-kerk. Opnieuw reageerde Wouter positief. Hij schonk de geboortestad van Claes Scoutet twee fragmenten, waarvoor hij zestien el blauw damast als dankbetuiging ontving.

Tenslotte vertelde Wouter, dat hij pas was overtuigd van de echtheid van de reliëken toen hij een document onder ogen kreeg, waarin deken en kapittel van Dordrecht verklaarden wat daar zoal was gebeurd met de kruisreliëkwie sinds de verwerving. Waarschijnlijk heeft hij tegelijk met het damast een afschrift ontvangen van de bewuste oorkonde. Deze komt later uitvoerig ter sprake en dan zal ook duidelijk worden waarom Wouter zich van zijn twijfels verlost voelde.²⁷

DE COMMISSIE IN MIDDELBURG

De vier commissieleden besloten het verhaal van Wouter Utenhove stap voor stap te gaan natrekken.²⁸ Zij begonnen dicht bij huis en bezochten op 22 april 1474 het Vlaamse stadje Middelburg. Daar werden zes mensen ondervraagd. Pieter Bladelin zelf was al overleden op 8 april 1472, maar zijn weduwe en enkele kerkelijke functionarissen zorgden ervoor dat de commissie toch niet voor niets kwam.

Als eerste werd de circa 36-jarige barbier Michael Vander Meere gehoord, die aan de kerk verbonden was als roeddrager, een soort ordebewaarder. Die verklaarde dat zo'n twaalf jaar geleden, dus omstreeks 1462, twee minderbroeders uit Jeruzalem in Middelburg verbleven voor overleg met Pieter Bladelin. Toen Michael hen rondleidde in de kerk, vroegen zij hem of er misschien ook reliëken aanwezig waren. Hij vertelde 'dat men in die kerk een stuk hout had, waarvan velen verzekerden dat het van het kruis des Heren was, maar velen hadden hun bedenkingen'.²⁹ Een van de minderbroeders suggereerde dat men het zou kunnen beproeven om erachter te komen of het een authentieke kruisreliëkwie was. Bladelin werd geraadpleegd en die had er wel oren naar.

Kort daarop werd met een klein stukje van het hout de proef uitgevoerd tijdens een plechtigheid waarbij zo'n veertig personen aanwezig waren.³⁰ De splinter vertoonde alle kenmerken van een echte kruisreliëk. Eerst werd hij lange tijd in een kolenvuur gedeponneerd zonder dat hij verbrandde. Vervolgens legden de minderbroeders het

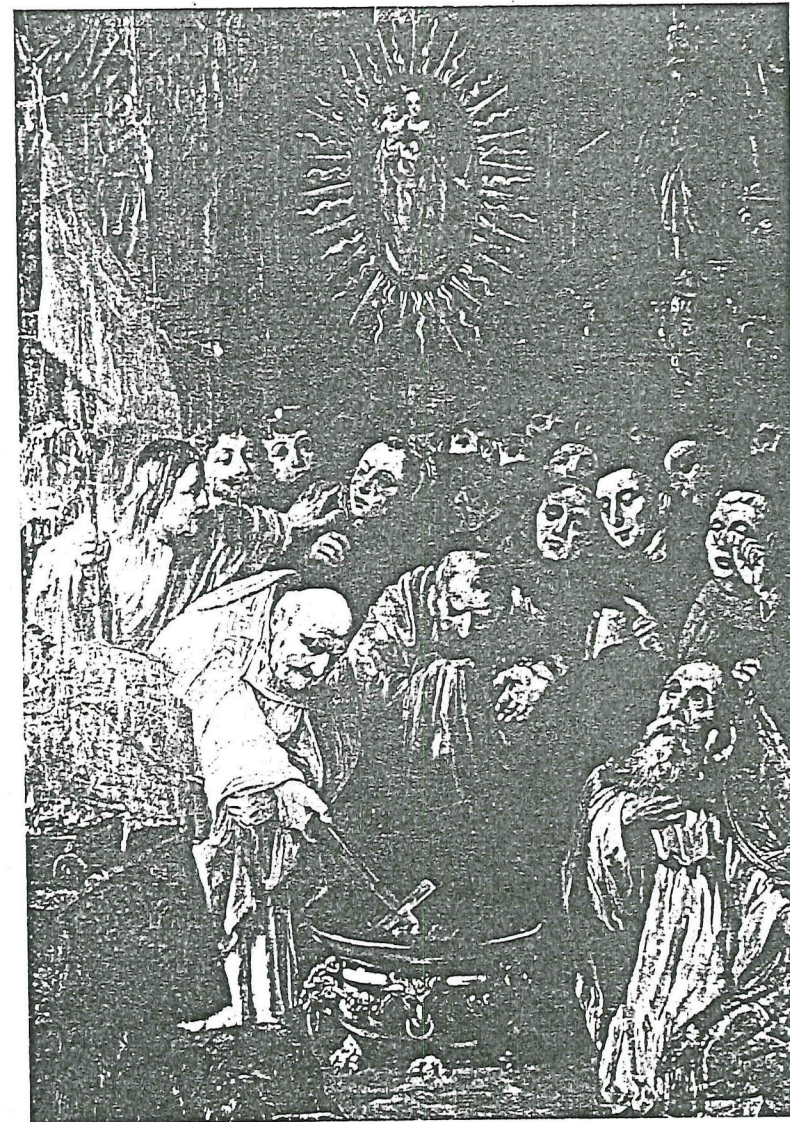
nog gloeiende hout op een zijden doek, die geheel onbeschadigd bleef. Tenslotte werd het in koud water gegooid, dat onmiddellijk ging koken en heerlijk begon te geuren. Bovendien bleef de splinter niet drijven. Het water dat voor dit onderdeel van de proef gebruikt was bleek letterlijk wonderen te verrichten, want Petrus Cloosterman, een boer die al een half jaar aan koorts leed, genas voorspoedig door ervan te drinken. De overige getuigen die gehoord werden, waaronder een kerkmeester, de koster en Margaretha Vanden Vagheviere, de weduwe van Pieter Bladelin, bevestigden dit relaas. Al met al was de commissie door de onder ede afgelegde en volkomen met elkaar overeenstemmende verklaringen volledig overtuigd van de echtheid van de Middelburgse relikwie.

DE BEPROEVING TE BRUGGE

Op 23 april 1474 vaardigden de vier commissieleden een oorkonde uit, waarin zij verklaarden de Brugse kruisrelikwieën aan een soortgelijke, en eveneens geslaagde proef te hebben onderworpen als indertijd de Middelburgse had ondergaan.³¹ Dit document is om een aantal redenen bijzonder belangwekkend. Ten eerste vanwege de datum: de dag tevoren was de commissie in Middelburg geweest. Blijkbaar waren de heren zo onder de indruk van het daar gehoorde verhaal over de beproeving, dat zij niet konden wachten een dergelijke test uit te voeren met de door hen zelf te onderzoeken stukken hout.

Ten tweede is het opvallend dat deze oorkonde niet in het onderzoeksverslag is opgenomen. Noch in de tekst zelf, noch in de latere besprekingen daarvan door een nieuw, uitgebreid adviescollege wordt er met één woord van gerept. Sterker nog: de beslissing of er al dan niet een beproeving moet plaatsvinden wordt door die nieuwe commissie uitdrukkelijk aan de bisschop overgelaten en is dus blijkbaar nog een geheel open kwestie. Het advies luidt zelfs, dat een dergelijke test gerust achterwege kan blijven, daar de echtheid van de relikwieën al afdoende is bewezen door de aangetoonde relaties met de als authentiek beschouwde kruisfragmenten van Dordrecht en Middelburg.³²

Waarom is aan deze overwegingen dan geen kracht bijgezet door de genoemde oorkonde bij te voegen? Er zijn twee mogelijke verklaringen. De eerste is, dat de bisschop wist van de in Brugge verrichte beproeving, maar deze niet als rechtsgeldig erkende. Formeel was een dergelijke rituele handeling aan hem zelf voorbehouden. Er waren dus procedurefouten gemaakt, en in haar advies kon de commissie geen

15 Temidden van vele toeschouwers wordt de kruisrelikwie van de Brugse O.L.V.-kerk beproefd (1474). Volgens de oorkonde die naar aanleiding van deze gebeurtenis werd opgesteld waren slechts vijf personen aanwezig. Schilderij in de O.L.V.-kerk te Brugge (17e eeuw).

bewijskracht ontlenen aan een op eigen initiatief uitgevoerde proef.

Een andere mogelijkheid, die mijns inziens de voorkeur verdient, is dat de bisschop helemaal niets geweten heeft van de beproeving. De commissieleden hadden tot taak een advies uit te brengen aangaande de vraag of een test noodzakelijk was en waren niet gemachtigd deze zelf uit te voeren. Zij dienden bewijsmateriaal te verzamelen, niet te vervaardigen. In de oorkonde komt een formulering voor die duidelijk aangeeft dat de commissie zelf doorhad, dat de bevoegdheden overschreden werden. De beproeving werd volgens de opsteller namelijk verricht 'toen alleen die vier voornoemde heren commissarissen zich samen met mij, de onderstaande notaris, heimelijk hadden opgesloten in de kapittelzaal'.³³ Als dit echter allemaal zo geheimzinnig moest gebeuren, waarom hebben zij er dan een oorkonde over laten opstellen? Het antwoord is te vinden in het stuk zelf: 'De kerkmeesters hebben aan mij, de onderstaande notaris, gevraagd omtrent al deze dingen voor zichzelf en anderen voor wie het in de toekomst van belang zou kunnen zijn, voor hen één of meer openbare documenten te vervaardigen en te overhandigen'.³⁴ De commissieleden hadden blijkbaar zoveel vertrouwen in de echtheid van de relikwieën, dat zij het aandurften een beproeving uit te voeren en na de gunstige uitslag op de uiteindelijke beslissing van de bisschop een voorschot te nemen in de vorm van deze oorkonde. Dit ten behoeve van de kerkmeesters, die in afwachting van de officiële goedkeuring alvast over een document beschikten waarop zij hun claims konden baseren, en dat zij eventueel konden tonen aan de wellicht reeds toestromende pelgrims. Toen de kust eenmaal veilig was kon het stuk openlijk gebruikt worden als bewijs, zodat het ook voor het nageslacht bewaard is gebleven.

De beproeving leverde om de een of andere reden dus niet het definitieve bewijs van de authenticiteit van de Brugse relikwieën. De oorkonde die als getuigenis werd opgemaakt heeft zelfs geen enkele merkbare invloed gehad op het verloop van het onderzoek, dat in juni 1474 werd voortgezet met een bezoek aan Dordrecht.³⁵

DE BEPROEVING TE DORDRECHT

Om kosten te sparen gingen slechts twee commissieleden vergezeld van de secretaris naar Dordrecht. Zij waren voorzien van een aanbevelingsbrief van de bisschop van Doornik voor zijn Utrechtse collega en de Dordtse clerus.³⁶ Zij kregen dan ook alle medewerking van de deken, Johannes Albertszoon van Egmond, en diverse andere kerkelijke

functionarissen. De eerste vraag, die de commissie de Dordtenaren voorlegde, was of zij de inhoud wilden bevestigen van de oorkonde die Wouter Utenhove ertoe gebracht had zijn kruisreliken af te staan aan de Brugse O.L.V.-kerk. Deken en kapittel van Dordrecht verklaarden in dat document, gedateerd 28 juli 1459, onder andere: 'Wij hebben gehoord van onze voorgangers, die toen aanwezig waren, dat hetzelfde hout door onze zeer eerwaarde vader en heer, heer Zweder van Culemborch, toenmalig bisschop van Utrecht, in deze stad [Dordrecht] in een bijeenkomst van clerus en volk door het vuur is beproefd, zoals voorgeschreven is, en daar ongeschonden uit is gehaald'.³⁷ Het is opvallend, dat deze gebeurtenis slechts mondeling is overgeleverd. Hetzelfde geldt overigens voor de schenking door Claes Scoutet. De deken vertelde de commissie dat hij 'had horen zeggen dat dit heilig Hout vroeger aan zijn kerk te Dordrecht was gegeven door een eerbiedwaardig man, Nicolaas Schoutheeten zaliger'.³⁸ De stukken waarin deze gebeurtenissen waren vastgelegd, als dat trouwens al was geschied, waren wellicht verloren gegaan bij de stadsbrand van 1457. Er was maar één document van vóór die tijd, dat de Dordtenaren de commissie konden overleggen. Het betrof een aflat van Zweder van Culemborg, gegeven in 1431, ter bevordering van de devotie tot de kruisreliken in de O.L.V.-kerk.³⁹ Het zou echter voorbarig zijn deze oorkonde te beschouwen als een uitvloeisel van de beproeving, daar in het geheel niet gerefereerd wordt aan een dergelijke test. Bovendien beschikte de kerk al heel lang over andere overblijfselen van het kruis, zoals bijvoorbeeld blijkt uit een oorkonde van 1349.⁴⁰

Er bestaat wel een veel latere bron, waarin de beproeving tamelijk uitvoerig wordt beschreven, namelijk een verklaring van Pieter van Schoonhoven, die als terminaris van het Schoonhovense karmelietenklooster werkzaam was in Dordrecht en omgeving van 1445 tot 1491.⁴¹ Daar deze data in dit stuk zelf voorkomen moet het van na 1491 zijn. De commissie had er dus niets aan. Als bron noemt Pieter zijn voorganger Gijsbrecht Spijker, die dezelfde functie had vervuld gedurende 34 jaar, en van wie waarschijnlijk ook de deken zijn informatie had gekregen. Volgens deze zegsman vond een en ander plaats op 14 december 1431. Over de precieze gang van zaken wordt alleen gezegd, dat de bisschop zelf het hout in het vuur legde en het er na lange tijd ongeschonden uithaalde. Hoewel in dit stuk geen melding wordt gemaakt van een waterproef lijkt het erop dat deze toch heeft plaatsgehadt. Tegenover de commissie verklaarde de deken in 1474 dat hij had gehoord over een beproeving 'in vuur en water'.⁴² Bovendien genas op 1 januari

1459 Jan Willemszoon van koorts door het drinken van 'water van het heilig Hout', dat hij verkoos boven medicijnen.⁴³ Dit doet wel erg sterk denken aan de eerder gememoreerde genezing van Petrus Cloosterman in Middelburg, die door het nuttigen van het bij de beproeving gebruikte water van dezelfde kwaal genezen werd.

Uit de verklaring van Pieter van Schoonhoven blijkt dat al in 1431 pogingen werden ondernomen de zojuist geauthentiseerde relikwie te gebruiken voor het opzetten van een cultus. De bisschop wijdde namelijk drie met name genoemde geestelijken om het nieuws van de beproeving zoveel mogelijk te verspreiden. Over de resultaten van deze verkondiging is niets bekend. Wel werd het heilig Hout bewaard in een kostbaar omhulsel, maar het is niet duidelijk of dit te danken was aan giften van gelovigen of bekostigd werd door de kerk zelf. Het lijkt er echter op dat de devotie toen niet erg is aangeslagen, want voor de deken lag het eigenlijke startpunt veel later: 'vanaf het jaar 57 jongstleden wordt het [hout] in zijn genoemde kerk door de gelovigen als echt kruishout vereerd'.⁴⁴

DE BRAND VAN 1457 EN DE PROMOTIE VAN DE CULTUS

In de nacht van 28 op 29 juni 1457 werd Dordrecht getroffen door een verwoestende brand, die ongeveer de halve stad in de as legde. Ook de O.L.V.-kerk werd zwaar getroffen. Enkele dagen later, op zondag 3 juli, ging de deken van het kapittel samen met een aantal kanunniken, de vier kerkmeesters en veel volk de schade opnemen. Er was vrijwel niets over van de inventaris, maar wonder boven wonder vond de deken op de plaats van het altaar waarboven het heilig Hout werd bewaard het kruisfragment geheel ongeschonden. Toen hij het echter opdraapte voelde het aan 'als vloeibare was en heel zacht, maar toen het volk dit Hout aanbad en *door mij ijverig tot verering was aangezet* is het onmiddellijk in tegenwoordigheid van allen hard geworden en tot zijn vroegere vorm en gedaante weergekeerd'⁴⁵ (mijn cursivering).

De deken heeft op een dramatisch moment gebruik gemaakt van de situatie en met grote tegenwoordigheid van geest de gang van zaken geregisseerd. Wij kunnen niet meer achterhalen wat er precies gebeurd is, maar als er sprake is geweest van een vooropgezette inscenering van het mirakel dan werden door de handelwijze van de deken alle aanwezigen, al dan niet bewust, tot medeplichtigen. Dat er ruimte was voor twijfel blijkt wel uit het commentaar van kardinaal Aeneas Sylvius Piccolomini, die Dordrecht kort na de brand bezocht en

16 De deken van het kapittel te Dordrecht vindt het heilig Hout tussen de puinhopen van de verbrande kerk (1457). Schilderij in de O.L.V.-kerk te Brugge (17e eeuw).

constateerde: 'Er worden vele wonderen verhaald, maar daar ga ik aan voorbij, aangezien zij niet door voldoende waardige getuigenis bevestigd worden.'⁴⁶ Deze opmerking van de man die vanaf 1458 als paus Pius II aan het hoofd van de kerk zou staan maakt wel duidelijk dat de cultus, waartoe het wonder aanleiding gaf, nu niet bepaald gestimuleerd werd door de hoogste kerkelijke gezagsdragers. De 'promotie' van Dordrecht was dan ook vooral een lokale aangelegenheid, waarbij net als in Brugge de kerkmeesters meermalen het initiatief namen. In 1459 werd bijvoorbeeld de oorkonde opgesteld, die jaren later Wouter Utenhove ertoe zou brengen eindelijk geloof te hechten aan de authenticiteit van de kruisreliëken die hij onder zijn hoede had. In dit document werd niet alleen verhaald hoe het heilig Hout indertijd beproefd was door Zweder van Culemborg, maar werden ook de gebeurtenissen tijdens en na de brand van 1457 vastgelegd. Het stuk werd vervaardigd door de deken en het kapittel, op verzoek van de kerkmeesters. Die waren verantwoordelijk voor de financiën en hadden dus het meest directe belang bij een winstgevende devotie. Om die van de grond te krijgen moest echter wel een deugdelijke basis geschapen worden in de vorm van officiële documenten, wilde men zich tenminste niet blootstellen aan kritiek van mensen als Piccolomini.

Zijn commentaar heeft misschien niet alleen geleid tot het opstellen van de zojuist genoemde oorkonde, maar ook tot het bijhouden van een mirakelboek. Bij zijn bezoek aan Dordrecht stelde Piccolomini vast dat er vele wonderen werden verteld. Later werden zij echter schriftelijk vastgelegd. Toen de Brugse commissieleden in 1474 in de kerk werden rondgeleid, zagen zij daar 'een papieren boek, waarin vele tekenen en mirakelen stonden'.⁴⁷ Dit was toevertrouwd aan priester Johannes Arnolduszoon Bouten, die speciaal belast was met het bewaren van het Heilig Hout en wellicht zelf de wonderen optekende. In hun conclusie prezen de commissieleden de nauwgezette en betrouwbare wijze waarop het mirakelboek werd bijgehouden 'door een oude daartoe aangestelde priester, die onder ede verzekerde, dat hij nooit iets wilde opschrijven als er geen getuigen werden meegebracht'.⁴⁸ Aan het dossier werd daarom een thans helaas onvindbare kopie toegevoegd van 54 verhalen om de bisschop van Doornik te overtuigen van de miraculeuze werking van de Dordtse kruisrelikwie, 'want wonderen zijn bewijzen van de echtheid en goddelijkheid van datgene waarop zij afgesmeekt worden'.⁴⁹

Men is waarschijnlijk begonnen met het mirakelboek in juli 1458. Bezien wij namelijk de dagtekening van de wonderen dan blijkt dat

de eerste vijf slechts globaal gedateerd zijn en dat pas van het zesde de precieze datum bekend is, te weten 4 juli.⁵⁰ Dit zou kunnen betekenen dat de eerste mirakelen achteraf zijn opgetekend, toen de betrokkenen de exacte dag van de gebeurtenis niet meer wisten. Een uitstekende gelegenheid daarvoor vormde de processie, die vanaf 1458 jaarlijks werd gehouden op de zondag na het feest van Petrus en Paulus (29 juni, de dag van de brand) ter ere van het heilig Hout. Deze was door het stadsbestuur ingesteld 'bij rade der heren van de capittell ende der kerckmeesters', die blijkbaar de cultus van hun relikwie meer luister wilden bijzetten.⁵¹ Deze zogenaamde Kleine Omgang moet overigens niet verward worden met de Grote, een sacramentsprocessie ter herdenking van een wonder in 1338.⁵² Gezien de genoemde vage dateringen en het feit dat de Kleine Omgang in 1458 op 2 juli viel, lijkt het erop dat men bij die plechtigheid, misschien na een oproep aan de deelnemers, de mededelingen over de eerste vijf wonderen heeft vernomen van de betrokkenen. Een processie werd namelijk nogal eens aangegrepen als dé gelegenheid om dank te betuigen voor ontvangen gunsten. Zo deed Jan Willemszoon, die aan koorts leed, in 1459 de gelofte na eventuele genezing zijn leven lang elk jaar bij de Kleine Omgang vóór het heilig Hout in processie te gaan.⁵³

Het mirakelboek diende niet alleen als bewijsmateriaal om de echtheid van het heilig Hout te staven, maar ook als propagandamiddel. De schriftelijke vastlegging fungeerde als basis voor de mondelinge overlevering. De deken verklaarde in 1474 dat wonderverhalen door hem 'op de preekstoel en op andere geschikte plaatsen in het openbaar verkondigd werden aan het volk'.⁵⁴ De wervende kracht van de mirakelen moet niet onderschat worden, want juist daaruit bleek voor de toehoorders de directe relevantie van een bedevaart naar het heilig Hout. Ook het verhaal over de beproeving van 1431 werd door middel van prediking aan de man gebracht. Zoals reeds bleek, werd dat pas na 1491 vastgelegd door Pieter van Schoonhoven, die het had van Gijsbrecht Spijker, zijn voorganger als terminaris te Dordrecht. Waarschijnlijk doelde de deken op de laatste toen hij de commissie vertelde dat 'een aanzienlijke en eerbiedwaardige broeder van de orde der karmelieten meer dan 30 jaar aan één stuk op de grotere feesten aan het genoemde Dordtse volk de beproeving en het onderzoek . . . placht uit te leggen en te verkondigen, altijd met wenende ogen'.⁵⁵ Gezien deze uitlatingen was de historische betrouwbaarheid minder belangrijk dan de wijze van presentatie. Men moest de mensen boeien, nieuwsgierig maken en indien mogelijk bewegen tot het maken van een bedevaart of het deelnemen aan de processie.

Mijns inziens is dat ook precies wat beoogd werd met het verhaal over Claes Scoutet. De romantische details en de verhalende toon maken het tot een onderhoudend geheel, dat net als de wonderen of het relaas over de beproeving uitstekend materiaal gevormd moet hebben voor predikers. Ook dit verhaal was in 1474 waarschijnlijk nog niet opgetekend. Dan had de deken het namelijk wel laten zien aan de commissie of er in elk geval melding van gemaakt, maar nu verklaarde hij slechts 'te hebben horen zeggen' dat het heilig Hout ooit was geschonken door Claes Scoutet. Wel moet zoniet de voorgeschiedenis van de schenking, dan toch de naam van de gever wijd en zijd bekend zijn geweest, want volgens de deken was het nog altijd zo dat, overeenkomstig de door Claes gestelde voorwaarden, 'drie of vier keer per jaar op de meer plechtige feesten ten overstaan van het volk Gods, dat in deze kerk was bijeengekomen om de mis te horen en het Hout te zien, werd gebeden voor de ziel van Claes Scoutet'.⁵⁶ Weliswaar is niet precies bekend wat bedoeld werd met deze plechtige feesten, maar ongetwijfeld zal de dag van de processie ertoe behoord hebben. Een mooiere gelegenheid om een groot publiek te bereiken en zo voor verbreiding van de cultus zorg te dragen was nauwelijks denkbaar.

DE RESPONS

In hoeverre in Brugge een bloeiende cultus rond de kruisreliken van Claes Scoutet is ontstaan is niet te achterhalen. Zelfs is niet met zekerheid bekend of de gewenste goedkeuring is verkregen. De uitslag van het onderzoek zal echter wel positief geweest zijn, want in 1487 verleende de vicaris-generaal van de bisschop een aflaat van twintig dagen aan de bezoekers en begunstigers van de kruisrelikwieën in de O.L.V.-kerk.⁵⁷ Bovendien kon er al in 1482 openlijk strijd gevoerd worden tussen het kapittel en de kerkmeesters om de inhoud van het daarbij opgestelde offerblok.⁵⁸ Dit is tevens een aanwijzing dat de inkomsten alleszins de moeite waard waren en dat belangeloze beschikbaarstelling van een genadebron nu niet bepaald het hoofdmotief was achter alle pogingen reliken te authenticeren.

Over Dordrecht zijn meer gegevens beschikbaar. De Brugse commissie beweerde: 'Uit de inkomsten van de votiegaven is de hele kerk van de heilige Maagd herbouwd, die toch totaal verbrand was'.⁵⁹ Dit was echter enigszins overdreven, want de kerkmeesters hebben ook andere bronnen aangeboord ter financiering van de wederopbouw. Zo verwierf de kerk van stadswegen het recht van exue, dat wil zeggen

Plaatsen van herkomst der bedevaartgangers volgens het mirakelboek van het heilig Hout. Buiten de kaart vallen Danzig, Diest en Luik, elk met één wonder.

- = één wonder
- = twee of meer wonderen

een heffing op nalatenschappen van burgers aan niet-inwoners van Dordrecht.⁶⁰ Bovendien zouden de kerkmeesters samen met de 'goede lude' (stadsbestuurders) en leden van het kapittel rondgaan om de burgers persoonlijk te vragen of zij een vaste jaarlijkse bijdrage wilden leveren voor de restauratie van de Grote Kerk.⁶¹

Toch zullen de offergaven van de pelgrims een flinke duit in het zakje hebben gedaan. Anders is nauwelijks te verklaren dat de kerk zó snel na de brand weer bruikbaar was. Van Haesken Rijckhout, de vrouw van de barbier, wordt in het mirakelboek gezegd, dat zij op 4 juli 1458 in de Grote Kerk zat.⁶² Uit recente studies is bekend dat het aandeel van de devotiegiften in de totale inkomsten van een

kerkfabriek wel 70% kon bedragen, en dat vooral in het beginstadium van een cultus de baten gigantisch konden zijn.⁶³ Behalve de snelle restauratie is ook de uitdossing van het heilig Hout een aanwijzing voor een bloeiende, winstgevendende devotie. In 1472 kwam een nieuwe 'tabernakel' gereed, zoals blijkt uit een nog steeds ter plekke aanwezige gedenkplaat.⁶⁴ Waarschijnlijk was dit tevens de aanleiding tot het verzoek aan Wouter Utenhove om meer relieken. Dit zou geconcludeerd kunnen worden uit het feit dat het afschrift van de oorkonde van 1459, dat hem overtuigde van de echtheid van de kruisfragmenten, gedateerd is op 22 augustus 1472. Zoals reeds gezegd zal deze kopie hem toegestuurd zijn samen met de dankbetuiging voor zijn bereidwillige schenking, die dan omstreeks 1472 moet hebben plaatsgevonden. De nieuwe bergplaats van het heilig Hout moet wel iets heel bijzonders zijn geweest. Zelfs de commissieleden, die in het rijke Brugge toch wel wat gewend waren, kwamen onder de indruk van de hoeveelheid goud en edelstenen. Volgens een in onze ogen nogal kromme redenering achtten zij de authenticiteit van de relikwie zelfs bewezen 'door de devotie der gelovigen, die zeer groot is, zoals blijkt uit de oneindige bedragen, die gespendeerd zijn aan de verering van dit Hout'.⁶⁵

Waar kwamen al die gelovigen dan wel vandaan? Een impressie van het verspreidingsgebied van de cultus krijgen wij door de woonplaatsen van de in het mirakelboek genoemden op een kaart te zetten. Weliswaar is daarmee slechts een klein deel van het totale aantal bedevaartgangers gelokaliseerd, maar er is geen reden om aan te nemen dat dit niet representatief is. Uit het kaartje wordt duidelijk dat Dordrecht en directe omgeving de meeste pelgrims leverde. De Dordtse cultus was van niet meer dan regionale betekenis en zeker niet te vergelijken met bijvoorbeeld die rond O.L.V. van 's-Hertogenbosch.⁶⁶

De meeste mensen zullen met de cultus in aanraking zijn gekomen door 'horen zeggen'. Een anonieme vrouw genas in 1458 van een dodelijke ziekte, na op de wonderdadige werking van het Heilig Hout te zijn geweest door haar nicht, die er zelf ook door genezen was.⁶⁷ De ouders van een Haarlems kind 'hoorden segghen van theylich Hout te Dordrecht', evenals een vrouw uit Lekkerkerk.⁶⁸ In de nabijheid van Dordrecht kan dat 'horen zeggen' in de hand zijn gewerkt door wervende activiteiten van de karmelieter terminarissen van Schoonhoven. Hun werkzaamheden bestonden uit het regelmatig bezoeken van parochies in het termijn- of bedelgebied van hun klooster, alwaar zij preekten, biecht hoorden en geld inzamelden voor de instandhouding van hun gemeenschap. Door hun capaciteiten als predikers en de

contacten met het platteland waren zij ideale reclamemakers. Wij hebben gezien dat een broeder van die orde de beproeving van het heilig Hout verkondigde in Dordrecht. Bovendien blijkt het verspreidingsgebied van de cultus redelijk overeen te komen met de termijn van het Schoonhovense klooster.⁶⁹ Het een met het ander combinerend mogen wij misschien veronderstellen dat de terminarissen mede zorg hebben gedragen voor de propagering van Dordrecht als bedevaartplaats.

Daarnaast moet de wervende kracht van processies niet worden onderschat. Daar kwamen behalve pelgrims ook handelaren en hun klandizie op af. Vaak ontwikkelden zich uit dergelijke hoogtijdagen complete jaarmarkten.⁷⁰ Niet alleen op de Kleine, maar ook op de Grote Omgang kan men van het heilig Hout gehoord hebben. Dit geldt waarschijnlijk vooral voor de mensen uit de buurt, voor wie Dordrecht toch al het streekcentrum was. Degenen uit het mirakelboek die van verder weg kwamen waren meestal handelaren of schippers, die bij hun beroepsmatige bezoeken aan Dordrecht in contact konden komen met de cultus.⁷¹ Zij waren echter de uitzonderingen die de regel bevestigden: de devotie tot het heilig Hout was van regionale betekenis, maar voor de wederopbouw van de O.L.V.-kerk van groot belang.

CONCLUSIE

Het feit dat in Brugge en Dordrecht zeer verschillende verhalen bestonden over de wijze waarop Claes Scoutet zijn kruisrelikwieën had verkregen vormde het uitgangspunt van deze bijdrage. Op het eerste gezicht was de Brugse versie veel betrouwbaarder, maar het is de vraag of het wel rechtvaardig is beide varianten naast elkaar te leggen. Mijns inziens gaat het hier om twee onvergelykbare grootheden. De inhoudelijke verschillen kunnen grotendeels verklaard worden uit de overleveringswijze, de vormgeving en vooral de functie van de verhalen.

De Brugse versie stamt uit het verslag van een onderzoek dat een bisschoppelijke commissie instelde teneinde uit te maken of verering van de kruisreliken toegestaan kon worden. De echtheid moest dus nog worden aangetoond, onder andere door middel van de onder ede afgelegde verklaringen van getuigen. Het relaas van Wouter Utenhove diende sober en zakelijk te worden weergegeven om zo veel mogelijk vertrouwen te wekken in de waarheid van de verhaalde gebeurtenissen.

In Dordrecht was de echtheid van het heilig Hout al sinds 1431 boven alle twijfel verheven dankzij de toen door Zweder van Culemborg

verrichte vuurproef. Over de resultaten van de toen gedane pogingen om pelgrims te trekken is niets bekend, maar het lijkt erop dat de devotie niet erg aansloeg. Anders werd de situatie in 1457, toen de relik gespaard bleef bij de stadsbrand en de authenticiteit nog eens, maar nu op veel spectaculairdere wijze werd aangetoond. Door gebruik te maken van het dramatische moment wist de deken het volk ervan te overtuigen dat er een wonder geschied was. Dordrecht groeide uit tot een bedevaartplaats van regionale betekenis. Net zoals het verhaal van de beproeving, het mirakelboek en de processie vervulde de geschiedenis van Claes Scoutet in de promotie van het cultuscentrum de functie van propagandamiddel. Daarom was er alle ruimte voor aantrekkelijke, zij het niet altijd historisch verantwoorde versiersels.

Zowel in Brugge als in Dordrecht bleken de kerkmeesters meermalen initiatiefnemers bij de pogingen relieken te authentiseren en een cultus van de grond te krijgen. Dit is verklaarbaar op grond van hun verantwoordelijkheid voor het financiële reilen en zeilen van de kerk. In Dordrecht waren daarnaast de deken, het kapittel en karmelieten betrokken bij de propagering van de O.L.V.-kerk als bedevaartcentrum. Hun inspanning hadden tot gevolg dat rond het heilig Hout een bloeiende devotie ontstond. De Brugse commissie kon in 1474 dan ook constateren: 'niet alleen leken, maar ook geleerde en geletterde mannen vereren het en predikers hebben ervan getuigd door erover te preken'.⁷²

BIJLAGE

1472, augustus 22

Brugge

In nomine Domini, amen. Per hoc presens publicum instrumentum cunctis pateat evidenter et sit notum quod hoc sit verum exemplar seu transsumptum quarundam litterarum patentium originalium [per] certificationem in percameto et lingua latina scripta[rum], sigillo ad causas capituli ecclesie collegiate beate Marie Dordracensis in cera viridi et caudis duplicibus impendentibus ut prima facie apparebit sigillatarum, sanarum et integrarum, non abolitarum, non abrasarum, non corruptarum, non viciatarum nec in aliqua sui parte suspectarum, sed omnibus prorsus vicio et suspceptione carentium. Quarum quidem litterarum originalium tenor de

In de naam van de Heer, amen. Ten aanzien van dit openbare document moet allen duidelijk en bekend zijn, dat dit een waarachtige kopie of afschrift is van een origineel openbaar stuk, dat bij wijze van bevestiging is geschreven, op perkament en in het Latijn. Zoals bij de eerste aanblik duidelijk zal zijn is het bezegeld met het zegel van het kapittel van de collegiale kerk van de heilige Maria te Dordrecht, in groene was, met dubbele staart bevestigd. Het stuk is in goede staat en intact, niet vergaan, niet afgekrabd, niet vervalst, niet bedorven, noch in enig opzicht verdacht, maar juist vrij van elke fout en verdachtheid. Hier volgt van woord tot

verbo ad verbum sequitur et est talis.

Nos, Johannes Alberti alias de Egmondia, decanus, et capitulum ecclesie collegiate beate Marie Dordracensis Traiectensis diocesis, univervis et singulis Christi fidelibus cuiuscumque status et conditionis, salutem in eo qui in ligno moriens crucis nobis viam aperuit gratie viteque sempiternam, et fidem presentibus adhibere indubiam.

Cum equum et iustum sit scripturis auctenticis testimonium adhibere veritatis hinc est quod ad universitates⁷³ vestre noticiam deduci cupimus per presentes, quod anno videlicet Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto⁷⁴ circa finem iunii, ipso die ac festo beatorum Petri et Pauli,⁷⁵ hora tercia post mediam noctem vel circiter, ignis inopinatus advenit in iamdicto opido, quo maxima et quasi media pars domorum eiusdem opidi satis elegantis structure cremata est. Inter cetera vero loca sacra validissime et penitus est consumpta incendio ecclesia nostra collegiata iamdicta cum turri, campanis, triginta sex altaribus exquisite et decenter ornatis, libris innumeris, ornamentis pretiosissimis, calicibus ac etiam aliis clenodiis variis omnibusque aliis in eadem ecclesia inclusis.

Sed in eo casu fortuito unum accidit certe miraculosum et relatu dignum: veritas enim habet quod in iamdicta nostra ecclesia fuerat repositum et reservatum lignum sanctissime crucis Domini nostri Jesu Christi, in longitudine unius semicubiti et in latitudine unius pollicis virilis, dudum per quemdam Nicolaum Scoutaten civem Burgensem, ortum tamen de iamdicto opido Dordracensi, gratiore et ex mera devotione singularique affectione quam ad dictum opidum gestabat, adductum et apportatum, et hoc circa altare ad hoc decenter ornatum, in loco muro ecclesie intercluso, satis etiam asservatum in feretro pretiosissimo auro et argento

woord de inhoud van dit originele stuk, en deze luidt aldus.

Wij, Johannes Albertszoon van Egmond, deken, en het kapittel van de collegiale kerk van de heilige Maria te Dordrecht in het bisdom Utrecht wensen alle gelovigen in Christus, van welke stand of positie dan ook, eeuwig heil toe, in Hem die ons door aan het hout van het kruis te sterven de weg opende tot de genade en het leven. Hecht onwankelbaar vertrouwen aan deze verklaring.

Aangezien het rechtvaardig en terecht is om met een authentiek document een bewijs te geven van de waarheid willen wij door middel van dit stuk het volgende ter kennis van U allen brengen. In het jaar des Heren 1456⁷⁴, omtrent eind juni, om precies te zijn op de feestdag van de heiligen Petrus en Paulus⁷⁵, op het derde uur na middernacht of daaromtrent, ontstond in deze stad onverwacht een brand, waardoor een zeer groot deel, namelijk bijna de helft van de huizen van de stad, die zo fraai van bouw was, verbrandde. Onder andere gewijde plaatsen is ook onze collegiale kerk zeer zwaar en geheel door de brand verwoest, met de toren, de klokken, 36 fraai en passend versierde altaren, ontelbare boeken, uiterst kostbare ornamenten, kelken en ook de overige diverse sieraden en alle andere spullen die zich in de kerk bevonden.

Maar tijdens deze gebeurtenis geschiedde toevallig iets dat zeker miraculeus is en het vertellen waard. Het is namelijk zo, dat in onze kerk een stuk hout berustte en bewaard werd van het allerheiligste kruis van onze Heer Jezus Christus, ter lengte van een halve el en ter breedte van een duim. Dit was lang geleden door een zekere Nicolaus Scoutaten, een burger van Brugge, maar afkomstig uit de stad Dordrecht, om niet en uit pure toewijding en vanwege de bijzondere genegenheid die hij deze stad

non modice mirifice elaborato, ligneo pede deaurato supposito.

Et cum feretrum huiusmodi pre ignis valitudine penitus est resolutum et combustum, gratia tamen divina idem lignum conservante, dominica proxime subsecuta in medio cinerum auri et argenti in modum masse resolutorum per iamdictum decanum singulisque iamdicto de capitulo dominis canonicis et vicariis magistrisque fabrice iamdictae nostre ecclesie, videlicet Wilhelmo Duyck, Johanne de Milwyck, Nicolao Symonis et Wilhelmo van der Tympell pluribusque aliis utriusque sexus personis fide dignis eo tunc presentibus, simulque videntibus diligenter palam et devote aspicientibus, illesum et integrum penitus et omnino est inventum, eo salvo quod lignum ipsum in huiusmodi sua inventione ut premittitur in medio cinerum apparuit inter meos digitos ad modum cere liquefacte et adeo molle, sed populo adorante hoc idem lignum et per me diligenter ad devotionem inducto, palam statim omnibus consolidatum est, et ad priores formam et figuram redactum, et restitutum lignum ipsum et ad presens in eodem loco quo prius collocatum, utinam ut deceret adoratum et exornatum, virtute cuius cotidie et in presentiarum quasi infinita fiunt miracula de die in diem superexcrecentia.

Insuper audivimus a nostris predecesoribus, qui tunc affuerunt, idem lignum a nostro reverendissimo patre et domino, domino Zwedero de Culemborch, quondam episcopo Traiectensi, in dicto opido in quo⁷⁶ cleri et populi per ignem, ut iuris est, esse probatum, et ab eo illesum esse extractum.

Que omnia et singula tanquam vera et indubitata, desuper requisiti per nostros fabrice magistros, attestamus, pronuntiamus, ratificamus et presentibus certificamus. In cuius rei testimonium veritatis nos, decanus et capitulum, antedicti nostri capituli sigillo ad causas presentibus fecimus communiri. Datum anno Domini millesimo quadringentesimo quinquage-

toedroeg, meegebracht en geschonken. Het werd bij het altaar dat hiertoe fraai was versierd, geplaatst bij de muur van de kerk, ook passend bewaard in een zeer kostbare gouden en zilveren houder, uitermate rijk bewerkt, staande op een houten vergulde voet.

Terwijl nu de houder door de hevigheid van deze brand geheel was gesmolten en verbrand, is dit hout daarentegen, bewaard door de goddelijke genade, de direct daarop volgende zondag temidden van de as en het goud en het zilver die tot een klomp waren samengesmolten geheel en volledig ongeschonden en intact teruggevonden door de deken, waarbij toen aanwezig waren verschillende heren kanunniken en vicarissen van het kapittel, de kerkmeesters van onze kerk – te weten Wilhelmus Duyck, Johannes de Milwyck, Nicolaus Symonszoon en Wilhelmus van der Tympell – en vele andere betrouwbare personen van beiderlei kunne, die het op dat moment duidelijk openbaar zagen en die nauwlettend toekeken. Op het moment dat dit hout gevonden werd temidden van de as, zoals reeds vermeld, voelde het echter tussen mijn vingers aan als vloeibare was, namelijk heel zacht. Maar toen het volk het hout aanbad en door mij ijverig tot verering was aangezet, is het onmiddellijk in tegenwoordigheid van allen hard geworden, en tot zijn vroegere vorm en gedaante weergekeerd. Het is teruggezet en staat tegenwoordig op dezelfde plaats als voorheen, zoals het behoort vereerd en versierd, en dankzij dit hout geschieden dagelijks, en heden ten dage vrijwel ontelbare wonderen, van dag tot dag meer toenemend.

Bovendien hebben wij vernomen van onze voorgangers, die toen aanwezig waren, dat ditzelfde hout door onze zeeerwaarde vader en heer, heer Zweder van Culemborch, toenmalig bisschop van Utrecht, in deze stad in een bijeenkomst van clerus en volk door het vuur is beproefd, zoals voorgeschreven is, en daar onge-

simo nono, mensis iulii, die vicesima octava.

Ego, Adrianus Dehoofsche, filius quondam Mauricii, clericus Tornacensis dyocesis, publicus imperiali auctoritate notarius, litteras originales superius exemplificatas vidi, tenui et perlegi, ac de verbo ad verbum exemplificari feci postmodumque de huiusmodi exemplo ad eandem litteras originales collationem feci diligentem, et quia utrosque scripturas penitus inveni concordare, igitur rogatus, hoc publicum instrumentum, manu alieno fideliter scriptum, signo, nomine et subscriptione meis solitis signavi atque subscripsi in fidem omnium premissorum.

Facta fuit huiusmodi collatio Brugis Tornacensi dyocesi, in domo habitationis mei prescripti notarii, anno millesimo quadringentesimo septuagesimo secundo, mensis augusti, die vicesima secunda, presentibus ibidem Johanne van Kessel de Brugis, et Johanne le Plaet de Boudues, ambibus clericis Tornacensis dyocesis, testibus ad huc vocatis et rogatis.

schonden uit is gehaald.

Wij verklaren, kondigen af, leggen vast en verzekeren door dit document, daartoe verzocht zijnde door onze kerkmeesters, dat al deze dingen waar en ontwijfelbaar zijn. Tot getuigenis van de waarheid hiervan hebben wij, deken en kapittel, dit document laten bekrachtigen met het zegel van ons kapittel. Gegeven in het jaar des Heren 1459, op de achtentwintigste dag van de maand juli.

Ik, Adrianus Dehoofsche, zoon van wijlen Mauritius, geestelijke van het bisdom Doornik, op keizerlijk gezag notaris, heb het originele document, hierboven gekopieërd, gezien, in handen gehad en zorgvuldig gelezen, en van woord tot woord laten afschrijven. Vervolgens heb ik een zorgvuldige vergelijking gemaakt van dit afschrift met dat originele stuk. Aangezien ik bevond dat beide stukken volledig overeenstemden, heb ik, daartoe verzocht zijnde, dit openbare document, door een andere hand getrouw afgeschreven, met mijn gebruikelijke merk, naam en onderschrift gemerkt en ondertekend, ter bevestiging van het voorschrevene.

Deze collatie werd gemaakt te Brugge in het bisdom Doornik, in het woonhuis van mij, de voorschreven notaris, in het jaar 1472, de tweeëntwintigste dag van de maand augustus. Hierbij waren aanwezig Johannes van Kessel uit Brugge en Johannes le Plaet de Boudues, beiden geestelijken van het bisdom Doornik, als getuigen hierbij geroepen en gevraagd.

Origineel. Brugge, Archief van het Bisdom Brugge, inv. nr. F 37